

*В. І. Крат, канд. юрид. наук, доцент кафедри цивільного права № 1
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”*

НЕДІЙСНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПІД ВПЛИВОМ НАСИЛЬСТВА

У статті автор аналізує специфіку визнання недійсними правочинів, вчинених під впливом насильства. Зокрема, визначає суб'єктів, які можуть оспорювати такі правочини, поняття та види насильства.

Ключові слова: недійсність, недійсність правочинів, насильство.

Постановка проблеми. Аналіз як взагалі недійсності правочинів [1–4], так і вчинених під впливом насильства [5–8], завжди викликав підвищену увагу в доктрині та практиці. Втім у літературі відсутнє сучасне комплексне дослідження проблематики такого виду правочину з вадами волі. Однак це не повною мірою відповідає сучасним реаліям, і, в першу чергу, практикою “вимагається” вироблення рекомендацій щодо цього виду недійсних правочинів.

Тому **метою** цієї статті є з'ясування особливостей визнання недійсними правочинів, вчинених під впливом насильства.

Виклад основного матеріалу. При вчиненні правочину під впливом насильства формування волі, як і в правочинах, вчинених внаслідок помилки, обману тощо, також відбувається за допомогою втручання “стороннього” фактора, яким виступає насильство. Тому цей різновид належить до категорії правочинів з вадами волі.

Конструкція правочину, вчиненого під впливом насильства, “побудована” за моделлю оскаржуваного правочину. Тобто в кожному конкретному випадку існує спір щодо формування волевиявлення учасника правочину внаслідок насильства і необхідно довести, що воно дійсно існувало. Причому факт насильства не обов'язково має бути встановлено вироком суду, постановленим у кримінальній справі (абз. 2 п. 21 Постанови Пленуму ВСУ “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними”) [9].

Крім того, потрібно звернути увагу на те, що у випадку, коли укладається договір позики під впливом насильства, відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 1051 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) допускається виключення із правила про недопустимість підтвердження факту

вчинення такого правочину свідченнями свідків (ч. 1 ст. 218 ЦК України).

Необхідним для застосування ст. 231 ЦК України є визначення виду правочинів, що можуть бути оскаржені як такі, що вчинені під впливом насильства. У науково-практичній літературі, як і в Постанові Пленуму ВСУ “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними”, цей момент достатньо не розглянутий.

Аналіз ст. 231 ЦК України, у контексті наявності в ній таких формулювань, як, зокрема, “*правочин, вчинений особою*”, “*з боку іншої особи*”, дозволяє зробити висновок, що законодавець допускає оскарження на цій підставі не лише двостороннього правочину, але й одностороннього чи багатостороннього.

Це підтверджується й положеннями ч. 5 ст. 1274 ЦК України, в яких передбачається, що відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, встановлених статтями 225, 229-231 і 233 ЦК України. Тобто допускається можливість оспорювання й односторонніх правочинів як таких, що вчинені під впливом насильства.

Коло осіб, які можуть звернутися до суду з позовом про визнання правочину недійсним як вчиненого внаслідок насильства, ст. 231 ЦК України не обмежується. Причому на відміну від правочинів, вчинених під впливом помилки або обману, насильство (фізичне або психічне) знаходить свій прояв зовні, внаслідок чого його можливо оцінювати з приводу впливу на формування волі і сторонніми особами, які не були стороною правочину. Тому не вбачається істотних перешкод для пред'явлення вимоги про визнання правочину недійсним на підставі ч. 3 ст. 215 ЦК України й іншими особами або державними органами. Подібний підхід знаходить підтвердження і в судовій практиці.

Зокрема, Апеляційний суд Одеської області задовольнив позов *заступника прокурора*

Приморського району м. Одеси в інтересах ОСОБИ 1 і зауважив, що договір дарування спірної кімнати був укладений позивачем ОСОБОЮ 1 під психічним тиском відповідачки ОСОБИ 3, яка загрожувала помістити його у психіатричну лікарню в с. Олександрівка Одеської області, що підтверджується показаннями свідка ОСОБИ 7 [10].

Безпідставне та недопустиме застосування положень ст. 231 ЦК України до правових конструкцій, що за своєю сутністю не є правочинами.

Наприклад, Київський районний суд м. Харкова визнав недійсним правочин з перереєстрації ТОВ “ЕРІУМ” з моменту реєстрації установчих та реєстраційних документів ТОВ “ЕРІУМ”, а саме: Статуту ТОВ “ЕРІУМ” від 09.04.2008 та свідоцтва про державну реєстрацію від 09.04.2008. При цьому, відмітивши, що статтею 231 ЦК встановлено, що правочин, вчинений особою проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або іншої особи, визнається судом недійсним. Такий вплив повинен бути реальним, а не існувати в уявленні особи. Відповідач ТОВ “ЕРІУМ” визнав позов. З урахуванням наведеного суд задовольнив позов, визнав спірний договір недійсним з наслідками, передбаченими ст. 216 ЦК [11].

Під насильством варто розуміти фізичний чи психічний тиск з боку другої сторони або іншої особи з метою спонукати вчинити правочин.

Насильством є заподіяння особі фізичних або душевних страждань з метою змусити її укласти правочин. Воно може виражатися як у фізичному, так і в психічному тиску на неї, примушуючи її таким чином до вчинення правочину.

Насильство може бути наявним або лише погрозою його здійснення. Тому зазвичай виокремлюється фізичне та психічне насильство або насильство та погроза. Фізичне насильство – це небезпека для людини як живої істоти, коли заподіюється шкода її плоті, органам, природним функціям організму через механічний, хімічний, фізичний або біологічний вплив на них.

Насильство викликає й страх настання невідгідних для особи наслідків. Це виражається, як правило, у протиправних діях, що, втім, не завжди злочинні. Зокрема, як насильство може бути розцінений вплив на особу, яка перебуває в залежному становищі від другої сторони правочину.

Зокрема, Апеляційним судом Запорізької області було вказано, що кредитний договір був укладений ОСОБОЮ 4 проти її волі під психічним тиском керівника ПФ “Клинок” Міговим І. Ю., який погрожував їй звільненням з роботи. Грошовими коштами ОСОБА 4 не скористалась, а віддала їх Мігову І. Ю. начебто для розвитку підприємства. Вироком Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 04.11.2008 Мігов І. Ю. засуджений також і по епізоду його протиправних дій відносно ОСОБИ 4 [12].

В той же час відносини залежності між материнським та дочірнім товариствами не можуть обумовлювати недійсність укладених дочірнім товариством правочинів.

Разом з тим не будь-яке насильство поєднане з протиправними діями. Зокрема, погроза оприлюднити дійсні факти з життя особи, які вона не хотіла б доводити до широкого загалу і які стали відомі іншій особі не в результаті протиправного зібрання інформації, погроза позбавити спадщини тощо, тим не менш будуть підставою для застосування ст. 231 ЦК України.

Наприклад, Апеляційним судом Закарпатської області було зазначено, що розписка, в якій позивач визнав борг, була написана позивачем проти його внутрішньої волі та під впливом психічного насильства з боку відповідачки, з якою він проживав, яка вимагала від нього грошову компенсацію за нерозголошення подробиць його приватного життя, а саме проблем із здоров’ям, пов’язаних з дітонародженням, про які він не хотів, щоб дізналася жінка, з якою мав намір створити нову сім’ю.

Таким чином, суд першої інстанції, установивши, що договір позики від 1 вересня 2005 року було укладено позивачем під впливом психічного насильства з боку відповідачки, а також проти його внутрішньої волі, дійшов правильного висновку про визнання цього договору недійсним [13].

Насильницькі дії можуть вчинятись як стороною правочину, так і іншою особою – як щодо іншої сторони правочину, так і щодо членів її сім’ї, родичів тощо або їх майна (абз. 1 п. 21 Постанови Пленуму ВСУ “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними”).

Основним правовим наслідком при визнанні недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, є реституція, тобто повернення сторін до первісного стану (ст. 216 ЦК України).

З огляду на те, що сторона правочину або інша особа, яка застосувала насильство, здійснює протиправні дії, що розцінюються законодавцем як правопорушення, на неї покладається додатковий майновий обов'язок відшкодувати іншій стороні збитки в подвійному розмірі та моральну шкоду.

Варто зауважити, що збитки та моральна шкода повинні бути заподіяні у зв'язку з вчиненням цього правочину, тобто мають виникнути внаслідок вчинення правочину під впливом насильства.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити певні **висновки**:

- 1) при вчиненні правочину під впливом насильства формування волі відбувається за допомогою втручання “стороннього” фактора, яким виступає насильство;
- 2) коло осіб, які можуть звернутися до суду з позовом про визнання недійсним правочину, що вчинений внаслідок насильства, ст. 231 ЦК України не обмежується. Причому насильство (фізичне або психічне) знаходить свій прояв зовні, внаслідок чого можливо його оцінювати з точки зору впливу на формування волі і сторонніми особами, які не були стороною правочину. Тому не вбачається істотних перешкод для пред'явлення вимоги про визнання правочину недійсним на підставі ч. 3 ст. 215 ЦК України й іншими особами або державними органами;
- 3) під насильством варто розуміти фізичний чи психічний тиск з боку другої сторони або іншої особи з метою спонукати вчинити правочин;
- 4) відносини залежності між материнським та дочірнім товариствами не можуть обумовлювати недійсність укладених дочірнім товариством правочинів;
- 5) не будь-яке насильство поєднане з протиправними діями. В той же час погроза оприлюднити дійсні факти з життя особи, які вона не хотіла б доводити до широкого загалу і які стали відомі іншій особі не в результаті протиправного зібрання інформації, погроза позбавити спадщини тощо, тим не менш будуть підставою для застосування ст. 231 ЦК України.

Список літератури

1. Растеряев Н. Недействительность юридических сделок по русскому праву: Часть общая и часть особенная. Руководство к торговым и гражданским сделкам [Текст] / Н. Растеряев. – СПб. : Тип. т-ва “Обществ. польза”, 1900. – 386 с.
2. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия [Текст] / Н. В. Рабинович. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. – 171 с.
3. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву [Текст] / Ф. С. Хейфец. – 2-е изд., доп. – М. : Юрайт, 2000. – 162 с.
4. Романюк Я. М. Коментар постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009 № 9 “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними”. Практика розгляду ВСУ. Видання друге, змінене і доповнене [Текст] / Я. М. Романюк. – К. : Істина, – 2011. – 222 с. та ін.
5. Гольшев В. Г. Совершение сделок под влиянием насилия или угрозы [Текст] / В. Г. Гольшев // Бюллетень нотариальной практики. – 2002. – № 4. – С. 11–12.
6. Данилов И. А. Сделки с пороками воли, вызванными внешним воздействием на сторону сделки [Текст] / И. А. Данилов // Юрист. – 2011. – № 2. – С. 36–40.
7. Киселев А. А. Недействительность сделок, совершенных под видом обмана, насилия, угрозы, злонамеренного соглашения представителя одной стороны с другой стороной или стечения тяжелых обстоятельств [Текст] / А. А. Киселев // Вестник Московского университета МВД России. – 2004. – № 2. – С. 40–43.
8. Федчун А. В. Недействительность сделок, совершенных под влиянием насилия и угрозы [Текст] / А. В. Федчун // Проблемы российского права и менеджмента. – 2005. – Вып. 1. – С. 131–135.
9. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 [Електронний ресурс] // Система інформаційно-правового забезпечення “ЛІГА: ЗАКОН ПРЕМІУМ”. Версія: 8.2.3.
10. Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 23.11.2006 у справі № 22-5457/06 [Електронний ресурс] // БД “НАУ – Судові рішення”. Версія: 9.7.3.
11. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 25.01.2010 у справі № 2-1762/10/16 [Електронний ресурс] // БД “НАУ – Судові рішення”. Версія: 9.7.3.
12. Ухвала апеляційного суду Закарпатської області від 28.01.2010 у справі № 22-7/10 [Електронний ресурс] // БД “НАУ – Судові рішення”. Версія: 9.7.3.
13. Ухвала апеляційного суду Закарпатської області від 07.08.2009 у справі № 22-1434/09 [Електронний ресурс] // БД “НАУ – Судові рішення”. Версія: 9.7.3.

Отримано 24.10.2012

Аннотація

В статье автор анализирует специфику признания недействительными сделок, совершенных вследствие насилия. В частности, определяет субъектов, которые могут оспаривать такие сделки, понятие и виды насилия.

Summary

The article examines the specific recognition of invalid transactions committed under the influence of violence. Specifically defines entities that may challenge such transactions, concept and types of violence.

Крат В. І. Недійсність правочинів, вчинених під впливом насильства / В. І. Крат // Правовий вісник Української академії банківської справи. - 2012. – № 2 (7). - С. 62-65.